

«Jeg har ingen grunner til å dra tilbake»

Vurderinger av retur fra ståstedet til polske migranter i prekære livssituasjoner i Norge

Katrine Mayora Synnes

Stipendiat, Institutt for sosiologi og sosialt arbeid, Universitetet i Agder

Katrine.m.synnes@uia.no

Sammendrag

I denne artikkelen utforsker jeg vurderinger av retur fra ståstedet til polske migranter som befinner seg i prekære livssituasjoner i Norge. Det primære empiriske grunnlaget er kvalitative intervjuer med åtte polske migranter, som på intervjuetidspunktet stod uten lønnsarbeid og uten tilgang til offentlige velferdsytelser. Gjennom å benytte begreper og perspektiver fra institusjonell etnografi, utfordrer artikkelen institusjonelle forståelser om polske migranter som mobil og midlertidig arbeidskraft i Norge. Artikkelen belyser også hvordan disse institusjonelle forståelsene settes i spill og drar veksler på intervjuer med 12 ansatte i Nav. I artikkelen argumenterer jeg for at polske migranter i prekære livssituasjoner opplever vurderinger av retur som komplekse. Vurderingene har både økonomiske, sosiale og emosjonelle dimensjoner. Retur anses derfor ikke nødvendigvis som et enkelt alternativ, på tross av en svært utfordrende livssituasjon i Norge. Deres erfaringer og vurderinger står i kontrast til institusjonaliserte forestillinger av EØS-mobilitet, som tar utgangspunkt i kortsiktig profittmaksimering og mobilitet som mulighetsgivende for migrantene. Jeg argumenterer for at disse forestillingene av polske migranter og deres forutsetninger for retur virker objektiverende, og at de usynliggjør polske migranter som «hele mennesker».

Nøkkelord

EØS-mobilitet, Polske migranter, retur, institusjonell etnografi, prekære livssituasjoner

Abstract

In this article, I explore assessments of return from the standpoint of Polish migrants living in precarity in Norway. The primary empirical basis is qualitative interviews with eight Polish migrants, who at the time of the interview were without paid work and without access to public welfare benefits. By using concepts and perspectives from institutional ethnography, the article challenges institutional ideas about Polish migrants as mobile and temporary labor force in Norway. The article also sheds light on how these institutional ideas are activated, and for this purpose it draws on interview data with 12 Nav employees.

In the article, I argue that Polish migrants living in precarity experience assessments of return as complex. These assessments have both economic, social and emotional dimensions. Return is therefore not considered an easy alternative, despite a very challenging life situation in Norway. Their experiences and assessments contrast with institutionalized ideas of EEA mobility, which are based on short-term profit maximization and mobility as opportunities for migrants. I argue that these institutional ideas of Polish migrants and their conditions for return have an objectifying effect, silencing the migrants actual lived experiences.

Keywords

EU/EEA-mobility, Polish migrants, return, institutional ethnography, precarity

Innledning

I denne artikkelen belyser jeg vurderinger av retur til Polen fra ståstedet til polske migranter i prekære livssituasjoner i Norge. Det primære datagrunnlaget er intervjuer med polske migranter som har kommet til Norge for å arbeide, men som på intervjutidspunktet stod uten både arbeidsinntekt og tilgang på offentlige velferdsytelser. På tross av deres utfordrende situasjon, hadde ingen av dem konkrete planer om å returnere til Polen.

I samtalene med de polske forskningsdeltakerne kom det frem at de opplever spørsmålet om retur som komplekst, og at det ikke oppfattes som en enkel løsning på den utfordrende livssituasjonen de befant seg i. Omtrent samme tid som jeg intervjuet de polske forskningsdeltakerne, gjennomførte jeg også intervjuer med ansatte i Nav. De Nav-ansattes forestillinger av EØS-borgeres forutsetninger for retur og mobilitet, slik dette ble beskrevet i intervjuene, stod på mange måter i kontrast til erfaringer og vurderinger til de polske forskningsdeltakerne. For de Nav-ansatte fremstod retur som enkelt og naturlig og som regel også i EØS-borgeres egen interesse når de stod uten arbeid i Norge. Bakgrunnen for denne artikkelen er nettopp det jeg oppfatter som ulike forståelser av retur, der det fra ståstedet til polske migranter i prekære livssituasjoner oppfattes som komplekst og utfordrende, mens det fra et institusjonelt perspektiv fremstår langt enklere. For å identifisere og utforske denne diskrepansen, eller bruddlinjen (Smith, 2005, s. 20-21), benytter jeg forståelser og begreper hentet fra institusjonell etnografi. Jeg argumenterer for at institusjonelle forestillinger av polske migranter som mobil og midlertidig arbeidskraft innebærer at erfaringer og vurderinger av retur fra ståstedet til polske migranter i prekære livssituasjoner fordekkes og fordreies. Bruddlinjen synliggjør dermed institusjonell maktutøvelse.

Etter at Polen ble medlem av EU i 2004, ble polske migranter raskt den største migrantgruppen i Norge. I dag bor det over 100 000 polske borgere i Norge, og de fleste har kommet for å arbeide (SSB, 2022). Østeuropeiske migranters tilknytning til det norske arbeidsmarkedet karakteriseres av å være løs og ustabil, noe som gjør dem utsatt for periodevis arbeidsledighet eller varig utstøting fra arbeidslivet. De kan i tillegg risikere å stå uten tilgang til offentlige velferdsytelser dersom de ikke tidligere har hatt langvarig og sammenhengende arbeid i Norge (Friberg et al., 2014). Rapporter fra frivillige organisasjoner tyder på at det finnes en økende andel polske migranter som lever i svært prekære situasjoner i Norge (Kirkens Bymisjon, 2016; Stiftelsen Robin Hood Huset, 2019).

Selv om det er et relativt stort omfang av sirkulær og midlertidig mobilitet blant polske migranter, er det likevel langt flere enn ventet som har bosatt seg i Norge på mer permanent basis (Friberg, 2016). Flere studier har derfor forsøkt å forklare hva som bidrar til at enkelte returnerer, mens andre blir værende (f.eks. Friberg, 2012). Det er imidlertid ingen norske studier som omhandler retur eller returvurderinger blant polske migranter som er helt uten inntekt i Norge. Disse representerer på mange måter en gruppe som er forventet å returnere. Med utgangspunkt i intervjuer med polske migranter i prekære livssituasjoner, viser jeg i denne artikkelen hva som gjør at noen av dem som befinner seg i slike situasjoner likevel ikke returnerer. Dermed bidrar artikkelen til en bedre forståelse av fattigdom og prekarisering blant EØS-migranter og hvilke forhold som kan føre til at situasjonen oppleves fastlåst for enkelte. Jeg drøfter også hvordan institusjonelle forståelser av deres returforutsetninger fungerer styrende, gjennom å undersøke hvordan disse forståelsene aktiveres av ansatte i Nav. Artikkelen synliggjør behovet for en mer nyansert forståelse av EØS-mobilitet og utfordrer generaliserende forestillinger av polske migranter som fleksibel arbeidskraft.

Juridiske og politiske rammer for EØS-mobilitet¹

Gjennom EØS-avtalen tar Norge del i EUs indre marked, der retten til fri bevegelse over landegrensene inngår som et sentralt prinsipp (Regjeringen, 2018). Retten til fri bevegelse bygger på et uttalt ønske og en forventning om et Europa karakterisert av mobile arbeidere (Zinovijus, 2011). Målet er at folk flytter dit det er størst behov for arbeidskraft, og at de på den måten kan fungere som en buffer i arbeidsmarkedet. Slik vil bedrifter kunne få nok arbeidskraft når det er behov for det, og destinasjonslandet slipper stor lediggang og høye offentlige utgifter i nedgangstider (Zimmermann et al., 2013).

Selv om retten til å fritt bevege seg over landegrensene og bosette seg i andre EU/EØS-land opprinnelig var tiltenkt arbeidere, har den senere blitt utvidet til å gjelde for alle EU/EØS-borgere (The European Social Charter, 2000, art. 15). Bevegelsesfriheten er beskrevet som en hjørnestein i unionsborgerskapet og bygger på idealer om individuell frihet (European Parliament, 2021). Ubegrenset bevegelsesfrihet gjelder imidlertid kun de tre første månedene. Bevegelsesfriheten er derfor først og fremst nettopp en frihet til å *bevege seg*, men ikke nødvendigvis en frihet til å bli værende. Deretter må EU/EØS-borgere enten arbeide, være familiemedlem til en som arbeider, eller være selvforsørgende på andre måter. Denne avgrensningen i bevegelsesfriheten er imidlertid ikke entydig, siden EUs regelverk setter tydelige begrensninger for nasjonalstaters rett og mulighet til å utvise eller bortvise EU-borgere. EUs direktiv 2004/38 spesifiserer for eksempel at EU-borgere ikke kan utvises på økonomisk grunnlag (art. 14(3)) eller dersom de er arbeidssøkere og har en reell sjanse for å bli ansatt (art.4(4b)). Dersom de ikke er i arbeid eller kan dokumentere at de tidligere har hatt langvarig og sammenhengende arbeidsforhold, kan det imidlertid innebære at de står uten formelle rettigheter som bosatte borgere i destinasjonslandet. De vil for eksempel kunne nektes sosialhjelp eller andre velferdsytelser der det stilles krav om bosted i landet.

De juridiske rammene for mobilitet åpner for juridiske gråsoner, som fører til at EU/EØS-borgere kan forbli i et medlemsland i en ubestemt tidsperiode, uten en avklart status. Slike gråsoner har blitt kalt «In-between status». Begrepet hentyder til at de verken regnes som å være i landet «illegalt», og dermed kan utvises eller bortvises med tvang, men heller ikke regnes som legitime borgere bosatt i landet, med rett til velferdsstatens beskyttelse (Lori, 2017; Schweyher, 2021). En løs og ustabil tilknytning til arbeidslivet kan dermed føre til at polske migranter får en usikker og prekær status i Norge i perioder med arbeidsledighet, der de kan stå uten rett til velferdsytelser.

Disse bestemmelsene har kommet etter betydelig press fra medlemsland som har ønsket å sette strengere vilkår for tilreisende EU/EØS-borgeres rett til nasjonale velferdsytelser (Blauberger & Schmidt, 2014; Dwyer et al., 2019; Verschueren, 2014). De siste årene har en stadig økende andel forskere satt et kritisk søkelys på hvordan vilkår for nasjonale velferdsgoder benyttes som verktøy for innvandringsregulering og for å hindre uønsket migrasjon (Lind & Persdotter, 2017; Misje, 2019; Simola, 2018; Synnes, 2021).

1. De juridiske rammene for fri bevegelse av personer er de samme i EØS som i EU. I artikkelen vil jeg først og fremst benytte begrepene EØS-mobilitet, EØS-migrant og EØS' mobilitetsregime, siden artikkelen handler om den norske konteksten. Jeg benytter i tillegg begrepene EU-migrant og EU-mobilitet når jeg beskriver forskning fra EU-land.

Tidligere forskning om returnigrasjon

Selv om migrasjonsforskning tradisjonelt har rettet søkelyset på forflytning fra et land til et annet, med mål om permanent bosetting, har det vært en økende interesse for såkalt sirkulær mobilitet og returnigrasjon. En rekke studier har forsøkt å forklare hvilke mekanismer som bidrar til at enkelte migranter blir værende, mens andre returnerer eller reiser videre til andre land.

Prinsippet om fri bevegelse av personer i EU/EØS begrunnes og legitimeres i lys av makroøkonomisk teori, der rasjonalitet i stor grad forstås som profittmaksimering. Forskjell i inntekt og muligheter mellom ulike områder anses derfor som avgjørende for at folk migrerer (Vankova, 2020; Zinovijus, 2011). Som forventet førte EUs utvidelse i Øst-Europa i 2004 til store migrasjonsstrømmer fra østeuropeiske til vest- og nordeuropeiske land. I årene som fulgte, omtalte mange forskere dette som sirkulær eller flytende migrasjon. Det var dermed en forventning om at migrasjonen i stor grad ville være midlertidig (Favell, 2008; Zimmermann et al., 2013).

En rekke europeiske studier om EU/EØS-mobilitet tyder på at bakgrunnen for at enkelte migranter returnerer mens andre blir værende ofte er sammensatt, og at det dermed er vanskelig å etablere forklaringsmodeller som kan forutsi slike mekanismer. Flere norske studier har for eksempel funnet at mange EØS-migranter velger å avvente situasjonen dersom de blir arbeidsledige, i stedet for å returnere umiddelbart. Dette gjelder særlig de migrantene som kom fra land der inntektsmulighetene anses å være langt dårligere enn i Norge, slik som Polen (Dølvik, 2013; Friberg, 2016; Valenta, 2009). Makroøkonomiske teorier som ensidig konsentrerer seg om økonomisk kost/nytte-vurderinger har også blitt kritisert for ikke å ta tilstrekkelig hensyn til migrantenes ønske om stabilitet, ro og tilhørighet. I en norsk studie som tar utgangspunkt i EØS-migranternes betraktninger om fremtidig mobilitet, fant Bygnes og Erdal (2017) at slike behov og ønsker var sentrale. Migrantene hadde derfor et langsiktig perspektiv og var ikke først og fremst ute etter kortsiktig økonomisk vinning.

Tidsaspektet er antatt å ha en sentral betydning for migranters vurderinger av retur. En rekke studier har vist at mange migranter, særlig den første tiden etter å ha migrert, uttrykker et ønske og/eller en forventning om å returnere til sitt opprinnelsesland i fremtiden. Likevel ender de ofte med å forbli i destinasjonslandet (Friberg, 2012). Innenfor forskning om returnigrasjon er det derfor etablert et viktig skille mellom migranters ønsker eller forventninger om retur og faktisk gjennomført retur (Engbersen et al., 2017). I denne artikkelen er det migrantenes vurderinger av retur i nær fremtid som er i søkelyset, gitt den utfordrende økonomiske situasjonen de stod i på intervjuutidspunktet.

Flere studier har rettet oppmerksomheten mot hvordan migranters returvurderinger påvirkes av deres tilknytning til både bosteds- og opprinnelsesland (Carling & Erdal, 2014; Janicka & Kaczmarczyk, 2016; Snel et al., 2015). Gjennom en kvantitativ studie av migranter fra ulike opprinnelsesland, fant Carling og Pettersen (2014) at de som hadde sterk tilknytning til bostedslandet og svak tilknytning til opprinnelseslandet, var de som i minst grad hadde intensjoner om å returnere. Ikke overraskende fant de også at de med svak tilknytning til bostedslandet og sterk tilknytning til opprinnelseslandet, hadde størst grad av returintensjoner. Mellom disse gruppene finner man både de som skåret høyt på tilknytning til begge land, og de som ikke hadde sterk tilknytning til noen av landene. Engbersen et al. (2017) har gjennomført en liknende studie blant østeuropeiske migranter som var bosatt i Nederland og fant de samme tendensene. Studien tyder på at en relativt stor andel polske migranter er i kategorien som har en svak tilknytning til både sitt opprinnelses- og destinasjonsland. Forskningsdeltakerne i denne artikkelen tilhører denne kategorien og kan dermed kategori-

seres som *rotløse*² migranter. Selv om enkelte studier, slik som studien til Carling og Pettersen (2014) og Engbersen et al. (2017), påpeker at slike grupper finnes, er det lite forskning som belyser erfaringer av å være rotløs og hvordan det preger returvurderinger.

I studiene som jeg har presentert overfor, har tilknytning blitt målt på bakgrunn av kvantitative undersøkelser, der blant annet arbeidstilknytning, økonomiske investeringer, nettverk og språkkunnskap har blitt benyttet som variabler. Pawlak og Goździak (2020) har imidlertid tatt til orde for at tilknytning først og fremst bør betraktes som en subjektiv opplevelse av trygghet, meningsfulle relasjoner og en følelse av å være på «rett sted», og som en prosess heller enn en tilstand. I tråd med dette perspektivet, har Stachowski og Bock (2021) forsket på polske migranters tilknytning og opplevelse av tilhørighet i en liten utkantkommune i Norge. Studien tyder på at migrantene gradvis etablerer tilknytning idet de skaper seg et meningsfylt liv og oppnår stabilitet og trygghet. Stachowski og Bock (2021) argumenterer for at en rekke forhold bidrar til å hindre migrantene i å etablere tilknytning. De legger særlig vekt på betydningen av midlertidige arbeidsforhold, som både gjorde det vanskelig å planlegge fremover, skaffe egen bolig og bidro til usikkerhet knyttet til retten til nasjonale velferdsgoder.

De siste årene har en rekke europeiske studier tatt utgangspunkt i erfaringene til særlig sårbare EU/EØS-migranter. Flere studier har for eksempel pekt på hvordan prekære arbeidsforhold fører til marginalisering (Schweyher, 2021; Simola, 2018). Enkelte studier har også lagt vekt på negative opplevelser som EU/EØS-migranter har i møte med offentlige velferdsinstitusjoner, der de har blitt møtt med forestillinger om dem som ikke fullverdige eller legitime borgere (Burrell & Schweyher, 2021; Guma, 2020; Lafleur et al., 2018). På tross av at en rekke studier har satt søkelys på EU/EØS-migranter i prekære livssituasjoner, belyser få av studiene denne gruppens vurderinger av retur. Et unntak er studien til Mostowska (2014), som tar utgangspunkt i intervjuer med bostedsløse polske migranter i Brussel. Mostowska argumenterer for at retur ble ansett som risikofylt av disse migrantene. Dette skyldtes blant annet at de i så fall ville måtte håndtere sin egen skam og følelse av å ha mislykket i møte med familie og venner i Polen.

Analytisk tilnærming: Institusjonell etnografi

Denne artikkelens analyser er inspirert av institusjonell etnografi (heretter kalt IE), som opprinnelig er utformet av den kanadiske sosiologen Dorothy Smith (1987, 2005). IE bygger på en epistemologisk erkjennelse om at kunnskapsproduksjon er uløselig knyttet til spesifikke ståsteder og dermed til konkrete personer i bestemte situasjoner. Ulike ståsteder vil dermed produsere ulik kunnskap om virkeligheten. Gjennom å ta utgangspunkt i folks kunnskap om eget liv og hverdag, er målet å synliggjøre og utfordre institusjonelle forestillinger og selvfølgeligheter.

Utgangspunktet for institusjonelle etnografiske studier er ofte det som på norsk kalles *bruddlinjer*, og som på engelsk betegnes som *disjunctures* (Smith, 2005). Begrepet brukes for å identifisere og utforske avstanden mellom den tekstliggjorte og abstrakte virkeligheten slik den forutsettes av samfunnsinstitusjoner, og virkeligheten slik den erfares av konkrete mennesker i deres hverdag. Ved å identifisere slike bruddlinjer kan man bli oppmerksomme på institusjonelle agendaer, og hvordan disse er virksomme i og gjennom folks liv. Bruddlinjer er derfor innenfor IE sett på som tegn på institusjonell styring (Bertelsen & Lund, kommende).

2. Engbersen et al. (2017) bruker begrepet *footless* i sin artikkel.

Makt i IE er dermed tett knyttet opp til produksjon av kunnskap, der virkeligheten defineres og bestemte forestillinger og kategorier konstrueres (Smith, 1987). Folk har ulike muligheter og forutsetninger for å delta i kunnskapsproduksjonen, og et sentralt formål med IE har vært å løfte frem kunnskap og erfaringer som ofte usynliggjøres og fordreies i de institusjonelle diskursene og forestillingene.

Ifølge Smith (1987) skjer organiseringen av det sosiale liv ofte ved at konkrete mennesker og deres erfaringer omskrives til abstrakte og generaliserte former. Det vil si at folk gjøres til representanter for kategorier og dermed *objektiveres*. Slike kategorier er aldri nøytrale, men avspeiler bestemte måter å se verden på, som er institusjonelt forankret. Smith vektlegger at det alltid er konkrete personer som tar i bruk, og dermed *aktiverer*, slike institusjonelle og objektiverende forståelser, og slik bidrar til å reprodusere den institusjonelle makten. Det innebærer imidlertid ikke at alle som deltar i denne styringen nødvendigvis er bevisst de styrende forståelsene, og hvilke intensjoner og interesser som er innbakt i dem. I denne artikkelen undersøker jeg spesielt hvordan institusjonelle forståelser aktiveres av ansatte i Nav.

Styring foregår gjennom ulike styringsnivåer og praksiser, som ofte er løst koordinert. Disse kan likevel fungere sammen, ut fra en samlende ideologi eller agenda (Smith, 1987). Når det gjelder styring av mobilitet i EØS, så foregår dette blant annet gjennom overnasjonalt og nasjonalt regelverk, gjennom profesjonsutøveres praksiser og skjønnsvurderinger, gjennom ansettelsespraksiser og gjennom diskurser om mobilitet som aktiveres og former disse forholdene. Det er dette som jeg i denne artikkelen kaller EØS' mobilitetsregime.

En institusjonell-etnografisk tilnærming innebærer at makt og maktforskjeller ikke forskes på som noe som ligger utenfor folks liv, men som innvevd i deres hverdag og praksis. Selv om folk har ulik grad av innflytelse, tar alle del i organiseringen av det sosiale liv, idet de handler på bestemte måter og mobiliserer bestemte diskurser, begreper og kategorier. Det er dette som Smith (2005) kaller for *styringsrelasjoner* (ruling relations).

Fremgangsmåte

Datagrunnlaget for denne artikkelen er 20 kvalitative intervjuer. Åtte av intervjuene var med polske migranter som befant seg i prekære livssituasjoner og 12 var med ansatte i Nav. Intervjuene ble gjennomført mellom april og august 2019. Det ble brukt lydopptaker i alle intervjuene, og de ble senere transkribert.

Det er de polske migrantene i prekære livssituasjoner som er det primære ståstedet for denne artikkelens analyser. Jeg kom i kontakt med disse forskningsdeltakerne gjennom to ulike frivillige organisasjoner i Oslo, der de enten deltok på gratis matservering eller samling for polskspråklige. Intervjuene ble gjennomført under eller i etterkant av disse arrangementene.

Alle de polske forskningsdeltakerne stod uten lønnet arbeid da intervjuene ble gjennomført, og ingen av dem mottok velferdsytelser eller hadde annen inntekt. Fire av dem var uten fast bosted, og de vekslet på å overnatte på overnattingsplasser som drives av frivillige organisasjoner, utendørs, på busser eller hos bekjente. Én ønsket ikke å uttale seg om bostedet, mens de resterende tre delte bosted med andre østeuropeiske migranter i Oslo.

Alle de intervjuede var menn, og ingen hadde ektefelle eller barn. Samtlige hadde kommet til Norge for å arbeide. De fleste var ufaglærte og hadde arbeidet i byggebransjen i Norge. Kun én behersket norsk tilstrekkelig til at vi kunne gjennomføre intervjuet uten tolk. En mannlig norsk- og polskspråklig student fungerte som tolk i de andre intervjuene.

Slik det fremgår av oversikten nedenfor, varierte botid i Norge fra én uke til 16 år. To av forskningsdeltakerne var relativt nyankomne, og disse var de eneste som ikke hadde arbeid-

det i Norge. Deres refleksjoner om retur til Polen skilte seg imidlertid ikke nevneverdig fra de forskningsdeltakerne som hadde bodd lenge i Norge. Dette kan komme av at de hadde flyttet til Norge direkte fra andre nærliggende EU-land, der de hadde bodd og arbeidet over lengre tid. Der hadde de hatt prekære arbeidsforhold og ustabil inntekt, og deres erfaringer som EU/EØS-migranter hadde derfor mange likhetstrekk med de andre forskningsdeltakerne erfaringer.

Navn ³	Alder	Formell kompetanse	Botid i Norge	Språkkunnskap	Bosituasjon
Antoni	35 år	Rørlegger	4 år	Verken norsk eller engelsk	Uten bolig
Lukasz	75 år	Ingen	16 år	Verken norsk eller engelsk	Deler bolig med andre arbeidsmigranter
Mikolaj	41 år	Ingen	6 år	Verken norsk eller engelsk	Uten bolig
Jakub	56 år	Ingen	2 år	Verken norsk eller engelsk	Deler bolig med andre arbeidsmigranter
Filip	56 år	Snekker	12 år	Litt norsk, ikke engelsk	Ønsker ikke å uttale seg
Pawel	41 år	Helsefagarbeider	2 år	Behersker norsk og engelsk	Deler bolig med andre arbeidsmigranter
Jacek	35 år	Ingen	Ca. 1 måned	Verken norsk eller engelsk	Uten bolig
Dawid	40 år	Ingen	Én uke	Noe engelsk	Uten bolig

Polske migranter i prekære livssituasjoner kan betegnes som en «hard-to-reach»-gruppe (Shaghghi et al., 2011) på grunn av deres sosioøkonomiske situasjon og språklige barrierer. Flere som ble spurt om å delta, uttrykte også skepsis når det gjaldt hva forskningen skulle brukes til, og om jeg kom til å rapportere noe til politiet eller andre etater. Dette kan handle om at de var usikre på de juridiske rammene for deres rett til opphold i Norge, og at flere hadde deltatt i uregistrert arbeid. Noen av dem spurte direkte om dette før eller under intervjuet, og i enkelte tilfeller brukte jeg mye tid på å forklare formålet med studien og de etiske forpliktelsene om blant annet anonymisering.

I intervjuene har jeg lagt vekt på at de polske migrantene skulle fortelle mest mulig åpent om egen situasjon og deres vurderinger. Jeg benyttet derfor en semistrukturert intervjuform, med stor grad av åpne spørsmål.

Jeg har analysert datamaterialet med mål om å synliggjøre hvordan de polske migrantene i prekære livssituasjoner vurderer retur til Polen eller det å bli værende i Norge. Det var tydelige fellestrekk i fortellingene til forskningsdeltakerne, og det er disse beskrivelsene som jeg har valgt å vektlegge i analysen. Jeg utelukker ikke at det også er andre årsaker til at de som ble intervjuet velger å ikke returnere, som de ikke har ønsket å fortelle om.

I tillegg til å analysere beskrivelsene av egne returvurderinger, har jeg undersøkt hvordan institusjonelle forståelser aktiveres. For å kunne belyse sammenhenger i styringsrelasjoner, foreslår Campbell og Gregor (2004) at forskere samler data på ulike nivåer. Det primære ståstedet, som i denne artikkelen er de arbeidsledige polske migrantene i prekære livssituasjoner, representerer et første nivå. De 12 Nav-ansatte som jeg har intervjuet har fungert som forskningsdeltakere på nivå to og har en annen posisjon i styringsrelasjonene. Disse arbeidet

3. Alle navn i artikkelen er fiktive.

ved syv ulike lokale Nav-kontor. De fleste arbeidet med vurderinger om sosialhjelp og/eller i publikumsmottak, og alle hadde direkte erfaring med polske søkere eller brukere gjennom sitt arbeid.⁴

Vurderinger av retur til Polen

På tross av at de polske forskningsdeltakerne levde i svært vanskelige situasjoner på intervju-tidspunktet, hadde ingen av dem konkrete planer om å returnere til Polen. Deres begrunnelser for å bli værende i Norge tyder på komplekse sammenhenger, der ulike forhold spiller inn. Jeg har valgt å dele deres begrunnelser inn i tre ulike kategorier. Disse henger likevel i stor grad sammen og bør derfor ses i sammenheng.

Inntekts- og mulighetsgapet mellom Norge og Polen

Når de polske migrantene som deltok i denne studien beskrev sine tanker om retur og deres valg om å bli i Norge, var vurderinger om hvor arbeids- og inntektsmulighetene var best, sentrale. Antoni, en utdannet rørlegger som har bodd fire år i Norge, svarer slik på mitt spørsmål om han har vurdert å returnere: «Her kan jeg i det minste tjene godt. I Polen vil du kanskje tjene fem tusen som en rørlegger, her kan det bli seks ganger så mye».

I tiden Antoni har bodd i Norge, har han stort sett vært i registrerte arbeidsforhold. Han har imidlertid også vært arbeidsledig i flere perioder, men har som regel kommet raskt tilbake i arbeid. Da intervjuet ble gjennomført, hadde han for første gang vært helt uten inntekt i flere måneder. På det tidspunktet var han derfor for første gang også uten bolig. På tross av at han forteller at han er rådvill med tanke på videre planer i Norge, ønsker han ikke å gi opp håpet om å finne en stabil jobb med god inntekt. Også de andre som ble intervjuet forteller at de håper på en fremtid med en godt betalt jobb i Norge, noe som står i kontrast til de mulighetene de opplever at de har i Polen.

Selv om mulighetene for høyere inntekt fremstår som en viktig motivasjon for å migrere til Norge, legger også flere av forskningsdeltakerne vekt på at dette henger sammen med ønsket om et «rolig» og stabilt liv. De beskriver både økonomisk stabilitet og en trygg arbeidssituasjon som viktig for å sikre dette. Slik svarer Dawid på spørsmålet om hvorfor han valgte å flytte til Norge:

Det handler ikke så mye om Norge, men om at jeg vil finne en god, rolig og rettferdig jobb som kan gi meg stabilitet, så jeg slipper å bekymre meg for hvordan jeg får tak i dagligvarer og at jeg kan kjøpe et hus, og etter hvert få pensjon. Trygghet.

Da jeg møtte Dawid, hadde han kun vært én uke i Norge. Han bar med seg en liten sekk og sovepose og overnattet utendørs mens han var på utkikk etter arbeid. Han hadde reist direkte fra England, der han var bosatt i flere år. Han forteller at han strevde med en vedvarende ustabil arbeidssituasjon og lav lønn der og kom derfor til Norge.

På tross av at de polske migrantene som deltok i studien migrerte for å oppnå mer stabilitet og bedre arbeidsforhold, har deres erfaringer etter migrasjonen vært preget av ustabilitet og usikkerhet. De har stort sett vært i arbeidsforhold med kort varighet. Flere forteller også at de har blitt utnyttet av arbeidsgivere, blant annet ved at hele eller deler av inntekten ikke

4. I en annen artikkel som tar utgangspunkt i deler av det samme datamaterialet, går jeg i dybden på Nav-ansattes vurderinger knyttet til arbeidsledige polske migranters rett til velferdsytelser (Synnes, 2021).

ble innrapportert til norske myndigheter. I tillegg har de vært usikre på hvilke rettigheter de har, både da de var arbeidstakere og nå som arbeidsledige.

I likhet med andre studier (Bygnes & Erdal, 2017; Dølvik, 2013), tyder denne studien på at gapet med tanke på økonomi og arbeidsmuligheter mellom Polen og Norge bidrar til at det kan være mer attraktivt å avvente situasjonen i Norge enn å returnere. Mens det på bakgrunn av andre studier har blitt argumentert for at mulighetene for å motta velferdsytelser kan bidra til at migranter forblir i destinasjonslandet (Valenta, 2009; Wojtyńska & Skap-tadóttir, 2021), tyder denne studien på at det også kan gjelde i de tilfeller der migrantene står uten tilgang til velferdsytelser. Gitt den prekære livssituasjon som forskningsdeltakerne i denne studien lever i, kan det virke overraskende at de begrunner valget om å bli værende i Norge med ønsket om økonomisk stabilitet og rolige liv. Vurderingene må imidlertid ses i sammenheng med de mulighetene som de opplever at de har i Polen ved retur. Samtlige forteller at de også før de migrerte hadde en utsatt posisjon på arbeidsmarkedet. Flere uttrykker derfor at det å returnere til Polen vil innebære å gi opp håpet om noen gang å kunne oppnå økonomisk trygghet og stabilitet. Denne studien tyder derfor på at de økonomiske vurderingene handler om mer enn en enkel kalkulering av hvor de økonomiske mulighetene er best på ethvert tidspunkt. *Håpet* om en bedre fremtid med mer økonomisk stabilitet, ser ut til å spille en sentral rolle for forskningsdeltakernes vurderinger og fører til at de holder ut det de anser som en forbigående utfordrende periode.

Svak tilknytning til både Norge og Polen

De fleste av forskningsdeltakerne forteller at de ikke har vært i Polen på flere år, og at de har lite eller ingen kontakt med familie eller annet nettverk der. Lukasz, som er 75 år og den av forskningsdeltakerne som har bodd lengst i Norge, svarer slik på spørsmålet om han vurderer å returnere: «Hvorfor skulle jeg gjøre det? Jeg har ikke kontakt med folk der. Huset er solgt. Nå vet jeg ikke hvem som bor der en gang. Det er bare slik det er».

Det er nå flere år siden Lukasz var i Polen, og han har ingen konkrete planer om å reise tilbake. Heller ikke Jacek, som for kort tid siden flyttet fra Sverige, har vært i Polen på lang tid; «Siden jeg ikke har vært i Polen på 9 år så blir det litt vanskelig å holde god kontakt», forteller han. I likhet med flere av de andre, forteller også Antoni at han gradvis har mistet kontakten med nettverket han tidligere hadde i Polen; «Jeg har ingen grunner til å dra tilbake, ingen familie, ingen venner».

Flere studier (Carling & Erdal, 2014; Favell, 2008) har funnet at mange EU/EØS-migranter lever svært transnasjonale liv, med sterke bånd til opprinnelseslandet. Dette var imidlertid ikke tilfellet for deltakerne i denne studien, som hadde lite nettverk i Polen og sjeldent eller aldri tilbrakte tid der. Det er heller ingen av dem som eier bolig eller forteller om andre investeringer i Polen. De opplevde derfor ikke at de hadde et hjem og en trygg tilværelse å komme tilbake til der. Deltakerne i denne studien kan i tillegg sies å ha svak tilknytning til Norge, i den forstand at de verken har lønnsarbeid eller investeringer her, i tillegg til at de har svake eller ingen norskferdigheter og et svært begrenset nettverk i Norge. De gir heller ikke uttrykk for at de opplever tilknytning i form av trygghet, stabilitet og opplevelse av å ha etablert meningsfylte liv i Norge (jf. Stachowski & Bock, 2021).

I sin studie fant Engbersen et al. (2017) at det var vanskelig å forutsi videre mobilitetsmønstre til migranter med svak tilknytning til både opprinnelses- og destinasjonsland. Også forskningsdeltakerne i denne studien uttrykte stor usikkerhet om hvorvidt de skal forbli i Norge eller ikke, selv om de ikke hadde konkrete planer om å returnere til Polen eller migrere til et annet land. Den svake tilknytningen til Polen bidro til at de hadde få grunner til å returnere og ikke anså retur som «å reise hjem». Studien tyder derfor på at svak tilknytning til

både opprinnelses- og destinasjonsland kan innebære en særlig sårbarhet, fordi de ikke opplever å ha en god retrettmulighet.

Opplevelse av skam

De polske forskningsdeltakerne ga uttrykk for at de opplevde situasjonen som arbeidsledig og fattig som skamfull. Dette var en viktig grunn til at de hadde lite eller ingen kontakt med familie eller annet nettverk i Polen. Jacek, som er helt avhengig av frivillige organisasjoner for å klare seg i Norge, forteller det slik: «Planen er å etablere seg og få mer trygghet, og etter det kanskje besøke de igjen. Jeg vil ikke komme til dem slik som ting er nå. Det vil bare være flaut».

Jacek har i løpet av de siste årene bodd i flere ulike EU-land og kom til Norge omtrent en måned før intervjuet. Han forteller at han hele tiden har hatt økonomiske utfordringer og vanskelige boforhold, på grunn av en ustabil arbeidssituasjon. Jacek svarer følgende på spørsmål om hva familien vet om hans liv:

De vet at jeg lever (ler). De vet at jeg ikke kjører en Volvo. De vet ikke mange detaljer. Jeg prøver å ikke ha slike samtaler for å ikke bekymre moren min. Hvorfor skal jeg bekymre dem uten grunn? Situasjonen er veldig vanskelig for vanlige folk der å forestille seg.

I likhet med Jacek, forteller også flere av de andre forskningsdeltakerne at familie og venner i Polen ikke er klar over hvor prekær situasjonen er for dem i Norge. Antoni forteller: «Hva slags liv er dette? Jeg plukker pant hele dagen og sover ute, og det er ikke noe jeg kan innrømme for familien i Polen. Da hadde jeg blitt flau».

Antoni forteller videre at han ikke forventer at folk i Polen skal forstå hvor vanskelig situasjonen kan være i Norge. Også andre av forskningsdeltakerne forteller om forestillinger blant folk i Polen, der det å tjene godt og etablere seg i Norge, eller returnere med oppsparte midler, antas å være enkelt. Disse forventningene bidrar til at de unnlater å fortelle om sine økonomiske utfordringer. Det blir derfor vanskelig å returnere og dermed innrømme nederlaget.

Skamfølelse ser derfor ut til å ha sammenheng med forventninger om Norge som et «mulighetenes land» og til mulighetene ved mobilitet blant folk i Polen. Forskningsdeltakerne gir imidlertid også selv uttrykk for slike forestillinger, på tross av deres vanskelige situasjon. Gjennomgående forteller de at det er gode muligheter for et godt og stabilt liv i Norge, og at arbeidsmarkedet er bra for dem som gjør en innsats. Flere understreker også at det er viktig å selv ta ansvar for sin egen situasjon. De ser derfor ut til å skylde på sine egne evner og innsats for situasjonen de er i.

Andre studier om EU/EØS-migranternes retur og returintensjoner belyser i liten grad opplevelse av skam som relevant for disse vurderingene. Det at skam fremstod som et viktig aspekt for returvurderingene til forskningsdeltakerne i denne studien, forstår jeg først og fremst som et utslag av den prekære situasjonen som disse befant seg i. Forventningene som de selv og andre rundt dem hadde til deres arbeids- og livssituasjon i Norge, står i kontrast til situasjonen de står i. Disse funnene er i tråd med Mostowskas (2014) studie om bostedsløse polske migranter i Brussel. Også denne studien viste at migrantene valgte å leve under svært prekære forhold, for å unngå å møte familie og venner igjen.

Alle forskningsdeltakerne i denne artikkelen var menn, noe som kan ha medvirket til at skamfølelse knyttet til det å være arbeidsledig og fattig var gjennomgående og formet vurderingene av retur. Idealene om å være selvforsørget gjennom arbeidsinntekt kan knyttes til kjønnsidealene og kan i tillegg være forsterket av migrasjonserfaringene. Forskning tyder på

at lønnsarbeid og forsørgelse har en særlig viktig rolle for menns identitet og selvforståelse (Magnussen, 2020; Wadel, 1973). På bakgrunn av studier om polske migranter i Norge, argumenterer Erdal og Pawlak (2018) for at migrasjonsprosesser og etableringen i nytt land kan bidra til å utfordre maskuline identiteter og føre til at mannlige migranter anstrenger seg for å opprettholde og gjenopprette slike identiteter.

Returvurderingenes institusjonelle kontekst

Analysen så langt har vist at returnvurderingene til de polske forskningsdeltakerne både har økonomiske, sosiale og emosjonelle dimensjoner. Vurderingene av retur fra ståstedet til polske migranter i prekære livssituasjoner fremstår derfor langt mer komplekse enn det som forutsettes i diskursen om og reguleringen av EU/EØS-mobilitet.

De institusjonelle forståelsene om og forventningene til de polske migrantene som fleksibel arbeidskraft, ble aktivert gjennom migrantenes kontakt med ulike samfunnsinstitusjoner. Først og fremst ble slike forståelser aktivert av arbeidsgivere, gjennom ansettelsespraksiser som gir polske migranter en løs tilknytning til det norske arbeidsmarkedet. Det var imidlertid ikke bare i arbeidslivet at de polske forskningsdeltakerne hadde opplevd å bli ansett som fleksibel, og dermed mobil, arbeidskraft. Flere fortalte at de hadde blitt møtt med slike forestillinger i kontakt med Nav. Dette skjedde blant annet ved at de ble oppfordret til å returnere til Polen siden de var arbeidsledige.

De institusjonelle forståelsene av polske migranter og deres returmuligheter, ble i stor grad bekreftet i intervjuer jeg hadde med Nav-ansatte. Flere Nav-ansatte uttrykte både mistenkelighet og undring over polske migranter som valgte å bli i Norge når de var arbeidsledige. En av dem sa det slik:

Er dette det eneste valget du har? Å bo 10 stykker på en liten hybel, drikke med begge hendene og... ikke sant... Ville det ikke vært bedre å reise hjem igjen til hjemlandet ditt, hvor du på en måte... altså, Polen er ikke noe u-land.

I likhet med denne Nav-ansatte, var det også flere av de andre som synes at det var utfordrende å forstå valget om å forbli i prekære livssituasjoner i Norge. Retur ble forstått først og fremst som en enkel og kortsiktig kost/nytte-vurdering, der arbeidsledighet indikerte at mulighetene sannsynligvis var bedre for dem i Polen. De Nav-ansatte aktiverte dermed generaliserende forståelser av mulighetene i Polen, og det flere beskrev som «gode nok» inntekter der. Det at de anså retur for som regel å være til det beste for migranten selv, begrunnet de også med at polske migranter tilsynelatende hadde svak tilknytning til Norge, og dermed var det lite som tilsa at de skulle bli værende. Også dette tyder på generaliserende forståelser av returmuligheter, der migrantene antas å ha opprettholdt bånd til det de Nav-ansatte omtaler som «hjemlandet». Dette gjaldt først og fremst enslige polske menn, og flere av de Nav-ansatte var tydelige på at de vurderte situasjonen som annerledes dersom migrantene bodde med ektefelle og barn i Norge. I slike tilfeller ble polske migranter ansett som mer etablerte i Norge, med en intensjon om å bli værende.

Selv om flere av de Nav-ansatte fortalte at de gjerne oppfordret enslige menn til å returnere til Polen når de stod uten arbeid, var de tydelige på at de aldri kunne tvinge dem til å returnere. Én av dem uttrykker det slik:

Hvis de ikke har økonomi til å være i Norge lenger, så velger de gjerne selv å reise. Men det er ikke slik at vi sier at de *må* reise til Polen. Det blir litt utenfor myndighetsområdet vårt.

Slik dette sitatet fra en Nav-ansatt synliggjør, er deres praksis og vurderinger forankret i institusjonaliserte rammer. De Nav-ansatte begrunnet sitt arbeid og sine vurderinger både i lys av overnasjonale prinsipper og lovverk knyttet til EU/EØS og til nasjonal velferdsregulering. Deres oppgaver knyttet til vurdering og kontroll av EØS-borgeres rett til velferdsytelser i Norge, beskrives blant annet i en rutinebeskrivelse som er utarbeidet av Arbeids- og velferdsdirektoratet. Her står det;

Et sentralt formål med EØS-avtalen er fri flyt av arbeidskraft. Alle borgere av medlemsstatene som har et gyldig oppholdsgrunnlag kan ta arbeid i et annet EØS-land, som igjen kan utløse retten til tjenester, tiltak og ytelser fra NAV. Derfor er det av stor betydning at NAV-kontoret gjør en konkret vurdering av oppholdsgrunnlaget til EØS-borgeren (Arbeids- og velferdsdirektoratet, 2018).

Gjennomgående fortalte de Nav-ansatte om en restriktiv praksis og fortolkning av regelverket når det gjaldt østeuropeiske migranter. Dette beskrev de som viktig for å sikre at intensjonene ved EØS-avtalen ble realisert og samtidig beskytte norske velferdsordninger mot det som enten ble beskrevet om «utnytting» eller var ansett å være utenfor Navs ansvarsområde. Forestillingen om at disse migrantene enkelt kunne returnere til Polen virker å være et viktig premiss og ha en legitimerende funksjon for den restriktive praksisen overfor denne gruppen. Beskrivelsene deres viser hvordan styringstekster aktiveres, og at forestillinger som ligger til grunn for og er innvevd i disse tekstene tas for gitt og bidrar til en forenklet forståelse av polske migranter og deres situasjon.

De institusjonelle forståelsene av de polske migrantene som mobil og midlertidig arbeidskraft i Norge kom på ulike måter også til syne i de polske forskningsdeltakernes egne beskrivelser og selvforståelse. Den emosjonelle belastningen av å leve som arbeidsledig og fattig i Norge, forsterkes av at de selv aktiverer og fortolker sin egen situasjon i lys av diskurser om individuell frihet og mobilitet som mulighetsgivende. Erfaringer av det som kan karakteriseres som sosial dumping i arbeidslivet i Norge, tolker for eksempel flere av dem som et utslag av sin egen dårlige dømmekraft. Opplevelsen av skam ser derfor ut til å ha oppstått både som en reaksjon på forventningene som de opplever at rettes mot dem, men også deres egne forestillinger om mulighetene i Norge og eget ansvar for situasjonen de har havnet i. Dette viser hvordan den institusjonelle styringen også aktiveres av de polske migrantene selv, ved at de forstår seg selv og sin egen situasjon i lys av de institusjonelle forståelsene.

Avslutning

Denne artikkelen bidrar med innsikt om mobilitet og immobilitet for EØS-migranter og tar utgangspunkt i ståstedet til polske migranter som lever i prekære livssituasjon i Norge. Gjennom å vise hvordan de forstår og vurderer sin egen situasjon i Norge og sine muligheter for retur, utfordrer artikkelen forestillinger om EØS-migranter som fleksibel arbeidskraft i Norge som enkelt kan og vil returnere når de står uten inntekt.

Gjennom å starte utforskningen i disse migrantenes egne erfaringer og vurderinger, har jeg i denne artikkelen vist hvordan retur oppfattes som komplekst og risikofylt. På den måten har jeg også synliggjort disse migrantene som «hele mennesker», med ønske om og behov for stabilitet, forutsigbarhet og tilhørighet. Dette står i kontrast til den objektivierende forestillingen om dem som mobil og fleksibel arbeidskraft. Dette er forestillinger som blant annet blir aktivert av arbeidsgivere og Nav-ansatte, og som er forankret i regelverk og diskurser om retten til fri bevegelse i EØS og i en begrenset tilgang til nasjonale velferdsytelser for tilrei-

sende EØS-borgere. Artikkelen bidrar dermed til å synliggjøre hvordan den institusjonelle forestillingen om mobilitet og returmuligheter for EØS-migranter fordekker, og dermed også legitimerer og forsterker, deres sårbare og prekære situasjon i Norge.

Mens mobilitet i EØS-direktivet er knyttet til idealer om individuell frihet, preges erfaringene av og vurderingene om mobilitet for forskningsdeltakerne i denne studien seg først og fremst om usikkerhet og mangel på gode alternativer. Slik som tilfellet har vært for arbeidsmigrasjon i store deler av verden og i all nyere historie, så innebærer EØS-mobilitet at mennesker reiser fra fattigere til mer velstående områder. Muligheten for mobilitet kan derfor på den ene siden innebære en sjanse til å forbedre sin situasjon og inntekt og på den måten innebære frihet. Likevel tyder denne studien på at muligheten til å fritt bevege seg over landegrensener ikke nødvendigvis betyr at migranter opplever frihet i den forstand at de i realiteten kan velge mellom flere akseptable alternativer. Funnene preges sannsynligvis av at de fleste deltakerne i denne studien ikke hadde formell utdanning, ikke eide hus eller andre verdier, verken i Polen eller i Norge, og at de var i utfordrende økonomiske situasjoner også da de bodde i Polen. Friheten i mobilitetsregimet kan derfor sies å være relativ, der enkelte gruppers mobilitet først og fremst erfares som en mulig utvei fra fattigdom og ustabilitet. Det fremstår dermed tydelig at diskursen om det frie og mobile individet, som er et viktig styringsprinsipp innenfor nyliberal ideologi, bør nyanseres ved å ta utgangspunkt i folks faktiske erfaringer og vurderinger.

Selv om denne artikkelen tar utgangspunkt i ståstedet til polske migranter i særskilt prekære livssituasjoner, vil de generaliserende og objektiverende forestillingene om EØS-borgere som fleksibel og mobil arbeidskraft også kunne forme erfaringene og handlingsrommet til andre EØS-migranter. De som er i lønnet arbeid, lever på mange måter opp til forventningene om at de skal opptre som fleksibel arbeidskraft. Forestillingene kan på den ene siden fungere mulighetsgivende, ved at det gir dem innpass i det norske arbeidsmarkedet. Samtidig kan det vanskeliggjøre en mer solid og permanent tilknytning til arbeidsmarkedet og dermed også gjøre det utfordrende å etablere seg i Norge.

Hvilket ansvar har norske myndigheter for dem som kommer for å arbeide her, og som representerer en arbeidskraft som norsk økonomi og næringsliv i stor grad har gjort seg avhengige av? Hvordan håndterer vi som samfunn en økende grad av gråsoner i arbeidslivet og differensierte former for medborgerskap? Dette er spørsmål som denne artikkelen ikke alene gir svar på. Målet er imidlertid at studien kan være et bidrag til en mer informert og nyansert forståelse av EØS-mobilitet, der EØS-migranternes egne erfaringer lyttes til. I videre forskning vil det være relevant å rette søkelyset mot de sjikt av det norske arbeidslivet som preges av midlertidighet og uforutsigbarhet, ofte også av sosial dumping og grov utnyttelse av utenlandske arbeidstakere. I en rapport fra 2022 understreker Fafo at utfordringene med og omfanget av dette trolig er svært undervurdert (Brunovskis & Ødegård, 2022). Dette er forhold som får bemerkelsesverdig lite offentlig oppmerksomhet, og som i liten grad har vært gjenstand for forskning hittil.

Referanser

- Arbeids- og velferdsdirektoratet (2018). *Veileder for NAV-kontoret ved vurdering av lovlig opphold for EØS-borgere*.
- Bertelsen, B. & Lund, J. (kommende). Bruddlinjer som utgangspunkt for analysearbeid i institusjonell etnografisk utforskning. I M.-L. Magnussen & A.-C.E. Nilsen (Red.), *Institusjonell etnografi i praksis*.
- Blauberger, M. & Schmidt, S.K. (2014). Welfare migration? Free movement of EU citizens and access to social benefits. *Research & Politics*, 1(3). <https://doi.org/10.1177/2053168014563879>

- Brunovskis, A. & Ødegård, A. M. (2022). *Grov utnyttning av utenlandske arbeidstakere. Gråsonen mellom det regulære arbeidslivet og menneskehandel* (Fafo-rapport 2022:14). Fafo.
- Burrell, K. & Schweyher, M. (2021). Borders and bureaucracies of EU mobile citizenship: Polish migrants and the personal identification number in Sweden. *Political geography*, 87, 102394. <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2021.102394>
- Bygnes, S. & Erdal, M. B. (2017). Liquid migration, grounded lives: considerations about future mobility and settlement among Polish and Spanish migrants in Norway. *Journal of ethnic and migration studies*, 43(1), 102–118. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2016.1211004>
- Campbell, M. & Gregor, F. (2004). *Mapping social relations: a primer in doing institutional ethnography*. AltaMira Press.
- Carling, J. & Erdal, M. B. (2014). Return Migration and Transnationalism: How Are the Two Connected? *Int Migr*, 52(6), 2–12. <https://doi.org/10.1111/imig.12180>
- Carling, J. & Pettersen, S.V. (2014). Return Migration Intentions in the Integration-Transnationalism Matrix. *Int Migr*, 52(6), 13–30. <https://doi.org/10.1111/imig.12161>
- Dwyer, P. J., Scullion, L., Jones, K. & Stewart, A. (2019). The impact of conditionality on the welfare rights of EU migrants in the UK. *Policy & Politics*, 47(1), 133–150.
- Dølvik, J. E. (2013). European Movements of Labour. I G. Brochmann & E. Jurado (Red.), *Europe's immigration challenge: reconciling work, welfare and mobility*. I.B.Tauris & Co Ltd.
- Engbersen, G., Leerkes, A., Scholten, P. & Snel, E. (2017). The intra-EU mobility regime: Differentiation, stratification and contradictions. *Migration Studies*, 5(3), 339–355. <https://doi.org/10.1093/migration/mnx044>
- Erdal, M. B. & Pawlak, M. (2018). Reproducing, transforming and contesting gender relations and identities through migration and transnational ties. *Gender, place and culture – a journal of feminist geography*, 25(6), 882–898. <https://doi.org/10.1080/0966369X.2017.1372378>
- European Parliament. (2021). *Fact Sheets on the European Union: Free movement of persons*. <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/147/free-movement-of-persons>
- Favell, A. (2008). *Eurostars and Eurocities. Free movement and mobility in an integrating Europe*. Blackwell.
- Friberg, J. H. (2012). The Stages of Migration. From Going Abroad to Settling Down: Post-Accession Polish Migrant Workers in Norway. *Journal of ethnic and migration studies*, 38(10), 1589–1605. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2012.711055>
- Friberg, J. H. (2016). *Arbeidsmigrasjon. Hva vet vi om konsekvensene for norsk arbeidsliv, samfunn og økonomi?* (Fafo-rapport 2016:02). Fafo.
- Friberg, J. H., Arnholtz, J., Eldring, L., Hansen, N. W. & Thorarins, F. (2014). Nordic labour market institutions and new migrant workers: Polish migrants in Oslo, Copenhagen and Reykjavik. *European Journal of Industrial Relations*, 20(1), 37–53. <https://doi.org/10.1177/0959680113516847>
- Guma, T. (2020). Turning citizens into immigrants: state practices of welfare 'cancellations' and document retention among EU nationals living in Glasgow. *Journal of ethnic and migration studies*, 46(13), 2647–2663. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2018.1535313>
- Janicka, A. & Kaczmarczyk, P. (2016). Mobilities in the crisis and post-crisis times: migration strategies of Poles on the EU labour market. *Journal of ethnic and migration studies*, 42(10), 1693–1710. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2016.1162350>
- Kirkens Bymisjon (2016). *Utsatte migranter og prekære arbeids- og levekår i Oslo*. Stiftelsen Kirkens Bymisjon. <https://www.eurodiaconia.org/wordpress/wp-content/uploads/2016/11/Kirkens-Bymisjon-Oslo-PrekariatsRapp-2016.pdf>
- Lafleur, J.-M., Mescoli, E., Dines, N., Montagna, N. & Vacchelli, E. (2018). Creating Undocumented EU Migrants through Welfare. *Sociology*, 52(3), 480–496. <https://doi.org/10.1177/0038038518764615>

- Lind, J. & Persdotter, M. (2017). Differential Deportability and Contradictions of a Territorialized Right to Education A Perspective from Sweden. *Movement*, 1, 51–69.
- Lori, N. A. (2017). Statelessness, 'In-Between' Statuses, and Precarious Citizenship. I A. Shachar et al. (Red.), *Oxford Handbooks in Law* (s. 743–766). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198805854.013.32>
- Magnussen, M.-L. (2020). Men's Family Breadwinning in Today's Norway: A Blind Spot in the Strive for Gender Equality. *NORA – Nordic journal of women's studies*, 28(4), 1–12. <https://doi.org/10.1080/08038740.2020.1790658>
- Misje, T. (2019). Social work and welfare bordering: the case of homeless EU migrants in Norway. *European Journal of Social Work*, 23(3), 401–413. <https://doi.org/10.1080/13691457.2019.1682975>
- Mostowska, M. (2014). Homelessness Abroad: «Place Utility» in the Narratives of the Polish Homeless in Brussels. *International migration*, 52(1), 118–129. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2435.2012.00782.x>
- Pawlak, M. & Goździak, E. M. (2020). Multiple belongings: transnational mobility, social class, and gendered identities among Polish migrants in Norway. *Social Identities*, 26(1), 77–91. <https://doi.org/10.1080/13504630.2019.1677458>
- Regjeringen (2018. 14. august). *Norges samarbeid med EU på arbeids- og sosialområdet*. <https://www.regjeringen.no/no/tema/europapolitikk/tema/arbeidsliv1/id685728/>
- Schweyher, M. (2021). Precarity, work exploitation and inferior social rights: EU citizenship of Polish labour migrants in Norway. *Journal of ethnic and migration studies*, 1–19. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2021.1987206>
- Shaghghi, A., Bhopal, R. S. & Sheikh, A. (2011). Approaches to Recruiting 'Hard-To-Reach' Populations into Re-search: A Review of the Literature. *Health Promot Perspect*, 1(2), 86–94. <https://doi.org/10.5681/hpp.2011.009>
- Simola, A. (2018). Lost in Administration: (Re)Producing Precarious Citizenship for Young University-Educated Intra-EU Migrants in Brussels. *Work, Employment and Society*, 32(3), 458–474. <https://doi.org/10.1177/0950017018755653>
- Smith, D. E. (1987). *The everyday world as problematic: a feminist sociology*. Northeastern University Press.
- Smith, D. E. (2005). *Institutional ethnography: a sociology for people*. AltaMira.
- Snel, E., Faber, M. & Engbersen, G. (2015). To Stay or Return? Explaining Return Intentions of Central and Eastern European Labour Migrants. *Central and Eastern European Migration Review*, 4(2), 5–24.
- SSB (2022). *Innvandrere og barna deres teller nå over en million*. <https://www.ssb.no/befolkning/innvandrere/statistikk/innvandrere-og-norskfodte-med-innvandrerforeldre/artikler/innvandrere-og-barna-deres-teller-na-over-en-million>
- Stachowski, J. & Bock, B. (2021). Unsettled settlement? Translocal social anchoring and patterns of (im)mobility among Polish families in rural Norway. *Geoforum*, 126, 372–382. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2021.09.001>
- Stiftelsen Robin Hood Huset (2019). *Årsrapporter og regnskap*.
- Synnes, K. M. (2021). Guarding the borders of the Norwegian welfare state. How NAV employees decide on social assistance for unemployed Polish migrants. *Nordic social work research*, 11(2), 169–182. <https://doi.org/10.1080/2156857X.2020.1861070>
- The European Social Charter (2000). *Den europeiske unions charter om grunnleggende rettigheter*.
- Valenta, M. (2009). De perfekte gjestearbeidere? Arbeidsinnvandrere i økonomiske nedgangstider. *Søkelys på arbeidslivet*, 26(3), 353–365.

- Vankova, Z. (2020). *Circular Migration and the Rights of Migrant Workers in Central and Eastern Europe: The EU Promise of a Triple Win Solution*. Springer International Publishing AG. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-52689-4>
- Verschueren, H. (2014). Free Movement or Benefit Tourism: The Unreasonable Burden of Brey. *European Journal of Migration and Law*, 16(2), 147–179. <https://doi.org/10.1163/15718166-12342052>
- Wadel, C. (1973). *Now, whose fault is that? The struggle for self-esteem in the face of chronic unemployment*. Memorial University of Newfoundland.
- Wojtyńska, A. & Skaptadóttir, U. D. (2021). (Im)mobility Patterns among Polish Unemployed Migrants in Iceland Navigating Different Welfare Regimes. In O. Ryndyk, B. Suter & G. Odden (Red.), *Migration to and from Welfare States* (s. 161–176). Springer, Cham. <https://doi.org/https://doi.org/10.1007/978-3-030-67615-5>
- Zimmermann, K. F., Constant, A. & Nottmeyer, O. (2013). The economics of circular migration. In K. F. Zimmermann & A. Constant (Red.), *International handbook on the economics of migration* (s. 55–74). Elgar.
- Zinovijus, C. (2011). Mobile central eastern Europeans in Britain: successful European Union citizens and disadvantaged labour migrants? *Work, employment and society*, 25(3), 540–550. <https://doi.org/10.1177/0950017011407962>